

РИНОК ЗЕРНА УКРАЇНИ: СТАН, ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА РИЗИКИ

З'ясовано сучасний стан та визначено коло проблемних питань функціонування зернового ринку України. Визначено основні види ризиків, що перешкоджають сталому розвитку зернового ринку. Розроблена структура проблемного поля зернового ринку України. Запропоновані напрямки удосконалення державного регулювання зернового ринку України.

Ключові слова: ринок зерна України, валовий збір, врожайність, інтенсифікація виробництва, ризики.

V. N. GONCHAROV, L. V. MARTINOVA
Lugansk National Agrarian University

MARKET OF GRAIN OF UKRAINE: CONDITION, COMMON PROBLEMS AND RISKS

Abstract – The purpose of article is the description of a current state of the market of grain of Ukraine, by definition of main types of risk and problem questions in this sphere.

It is established that the main problems in the market of grain of Ukraine is: fluctuation of indicators of gross collecting, productivity and purchase prices of grain crops, and also problem of increase in an intensification of production and need of strengthening of a role of state regulation. Authors developed the scheme of structure of a problem field of the grain market of Ukraine.

Identification of the main problems and risks of the market of grain of Ukraine creates favorable conditions for development of the measures directed on the prevention and elimination of negative influence of risk factors on an environment of the grain market of Ukraine, and also strengthening of a role of the state in ensuring stable development of grain and grain processing branch.

Key words: market of grain of Ukraine, gross collecting, productivity, production intensification, risks.

Постановка проблеми. Виробництво зерна в Україні є однією з провідних галузей економіки, від стану якої залежить сталий розвиток як економіки в цілому, так і аграрного сектору безпосередньо. Це обумовлено, насамперед, географічними та природно-кліматичними умовами нашої держави. Проте, з моменту переходу України до ринкових умов зерновий ринок неодноразово знаходився у критичному стані в зв'язку із низкою нерозв'язаних проблем організаційного, економічного, техніко-технологічного та правового характеру, основні з яких є остаточно невіршеними або потребують формування нових науково-методологічних підходів до їх розв'язання. Характерною рисою зернової галузі є високий ступінь впливу факторів ризику, що обумовлено специфікою вирощування зерна за природно-кліматичними зонами. Тому актуальним питанням є визначення основних проблемних аспектів розвитку зернового ринку України та вивчення факторів ризику, що перешкоджають стабільному розвитку зернової галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням висвітлення стану, проблем та ризиків зернового ринку України присвячені численні роботи вітчизняних вчених, таких як А.М. Артеменко, П.Т. Саблук, В.Г. Ткаченко, І.М. Алексєєнко та М.В. Калінчик, В.К. Збарський, А.В. Скрипник, С.М. Чмирь та ін. Проте й досі проблемне поле функціонування ринку зерна України не є остаточно дослідженим та потребує подальшої систематизації. В умовах мілкого середовища господарювання, комплексної дії широкого кола факторів економічного та неекономічного характеру важливою є структуризація проблем розвитку зернового ринку, що є передумовою розробки дієвих заходів щодо забезпечення сталого розвитку зернового комплексу України.

Формулювання цілі статті. Метою статті є з'ясування сучасного стану, кола проблемних питань та визначення основних видів ризиків зернового ринку України.

Виклад основного матеріалу. Ринок зерна – це функціонування зернопродуктового підкомплексу, який є сукупністю обмінних операцій, за допомогою яких регулюються господарські зв'язки і здійснюються купівля-продаж зерна і продуктів його переробки [1, с. 133].

Протягом ХХ ст. на ринку зерна України відбувалися суттєві зрушення. Так, у 1909–1913 роках середня урожайність зернових становила – 9,4 ц/га, валовий збір – 23,2 млн, обсяг експорту зернових – 5,1 млн т. Україна щороку нарощувала експорт зерна, чим здобула статус житниці європейських держав. Згодом, у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу та інтенсифікації виробництва в Україні швидкими темпами почали розширюватися площі технічних культур, таких як: цукровий буряк, соняшник, льон-довгунець та ін., що призвело до скорочення посівних площ зернових культур при суттєвому підвищенні їх урожайності. Так, за період з 1913–1990 рр. площі зернових культур зменшилися на 41 % і становили 14,6 млн га, а їхня урожайність зросла від 9,4 до 34,9 ц/га, валовий збір збільшився у 2,2 рази та досяг рекордної величини – 51 млн т [1, с. 126].

Аналіз статистичних даних показав, що основною проблемою на ринку зерна України є неврегульованість питань щодо стабільного виробництва зернових та зернобобових культур. Так, починаючи з 1990 року на зерновому ринку України спостерігалися значні коливання валового збору врожаю зернових та зернобобових культур від найбільшого розміру збору врожаю від 51009 тис. т у 1990 році до 24459 тис. т – у 2000 р. (у 2 рази або на 52,0 % менше). 2003 рік позначився для зернового виробництва як найкритичніший,

оскільки валовий збір врожаю зерна досягнув свого найнижчого значення 20234 тис. т, тобто майже у 2,5 рази або на 60 % менше від рівня 1990 р. Починаючи з 2005 р. ситуація на ринку зерна України повільно змінюється у напрямку росту збору врожаю, проте тенденція до коливання значення цього показника зберігається. Лише у 2011 Україна досягла та перевищила рівень двадцятирічної давності – рівень виробництва зернових та зернобобових склав 56747 тис. т (табл. 1).

Таблиця 1

Статистичні дані щодо результатів збирання зернових та зернобобових*

Показник	1990	1991	1995	2000	2003	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Посівна площа, тис. га	14583	14671	14152	13646	12495	15005	15636	15837	15090	15724	15449
Валовий збір, тис. т	51009	38674	33930	24459	20234	38016	53290	46028	39271	56747	46216
Урожайність, ц/га площі збирання	35,1	26,5	24,3	19,4	18,2	26,0	34,6	29,8	26,9	37,0	31,2

*Дані Держкомстату.

Аналогічна тенденція має місце за показниками врожайності та площею посіву зерна в Україні. Урожайність зернових та зернобобових культур починаючи з 1990 р. зменшилася від 35,1 ц з 1 га із загального обсягу посівних площ 14583 тис. га до 19,4 ц з 1 га із загального обсягу посівних площ 13646 тис. га у 2000 р., тобто врожайність у 2000 р. порівняно з 1990 р. зменшилася майже у 2 рази або на 45 %, а розмір посівних площ зменшився у 1,1 рази або на 7 %. У 2003 р. врожайність склала 18,2 ц з 1 га із загального обсягу посівних площ 12495 тис. га, що порівняно з 1990 р. менше у 2 рази або на 48 %.

Наступним проблемним питанням розвитку ринку зерна України є коливання закупівельних цін на пшеницю. Сільськогосподарські підприємства здебільшого змушені реалізувати зерно у період його обмолоту та у стислі строки після збирання, що неминує призводить до зменшення цін на внутрішньому ринку [2, с. 292]. Так, у період збирання врожаю 2012 р. середня закупівельна ціна на пшеницю I класу у серпні–вересні становила 2108 грн/т, тоді як вже у березні–квітні 2013 р. середня закупівельна ціна на даний клас пшениці становить 2345 грн/т, тобто більше на 11 % [3].

Не менш важливим проблемним питанням є інтенсифікація виробництва зернових в Україні. Нарощування обсягів виробництва зерна та підвищення його якості нерозривно пов'язано з підвищенням технічного рівня зернового виробництва та забезпеченням сучасними приладами і методами визначення якісних показників зерна, з дотриманням вимог щодо збереження хлібопродуктів на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах [2, с. 301]. Валовий збір зерна та його якість значною мірою залежить від технічного рівня галузі, який нині є незадовільним. Аграрні підприємства сьогодні забезпечені основними видами сільськогосподарської техніки лише на 40–60 %, а 80 % техніки вже відпрацювало амортизаційний строк. За оцінками експертів АПК потребує придбання основних засобів в розмірах 400–500 млрд грн [4, с. 15]. При цьому, аналіз літературних джерел показав, що пропозиції відносно інтенсифікації виробництва зерна та підвищення його ефективності зводяться до збільшення виробниками норм внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин, впровадження високоякісних сортів пшениці та новітніх технологій та ін.

Необхідно відзначити, що стабілізація на зерновому ринку України багато в чому залежить від посилення регулюючої та контролюючої функції держави. Враховуючи виявлені тенденції та проблеми розвитку зернового ринку України, вважаємо, що сьогодні суть необхідним є здійснення заходів щодо удосконалення державного регулювання ринку зерна за такими напрямками:

– стабілізація цін та доходів сільськогосподарських товаровиробників на зерновому ринку. Успіх ринку багато в чому залежить від того, наскільки повно учасники ринку проінформовані щодо цін на зерно. У випадку досконалої конкуренції передбачається симетричний розподіл інформації між всіма учасниками ринку зерна, що дозволяє їм бути гарно проінформованими та володіти точною інформацією про альтернативні видатки виробництва зерна. Тому особливо актуальним в цьому аспекті є усунення на ринку зерна України асиметрії інформації. За визначенням М.В. Калінчика та І.М. Алексеєнко, асиметрія інформації – це такий ситуаційний стан, при якому одна частина учасників ринку володіє важливою інформацією, тоді як іншій частині – вона є недоступною [5, с. 12–13];

– подальша фінансова підтримка та допомога учасникам ринку зерна і, насамперед, сільськогосподарським товаровиробникам, шляхом впровадження відповідних програм за рахунок коштів бюджету;

– аналіз та прогноз обсягів виробництва, попиту та пропозиції за учасниками, за споживачами, за сегментами ринку зерна з метою виявлення реального стану справ у цій галузі економіки для попередження та недопущення її кризового стану та забезпечення сталого розвитку.

Дослідження кола проблемних питань на ринку зерна України дозволили авторам розробити схему впливу та взаємозв'язку цих проблем з основними видами ризику в зерновій галузі (див. рис. 1).

Як видно із рис. 1, на коливання показників урожайності, валового збору зернових та площ посіву впливають такі види ризиків: природні (посуха, повінь, заморозки, град та ін.), біологічні (загибель сільськогосподарських культур внаслідок хвороб, шкідників або недостатності внесених добрив), технологічні (порушення технологічних нормативів з виробництва, збереження або переробки, застарілість техніки та

обладнання), а також політичні (відсутність та/або слабка фінансова підтримка товаровиробників з боку держави, соціальне забезпечення).

Рис. 1. Структура проблемного поля зернового ринку України

Коливання закупівельних цін на зернові культури протягом календарного року спричинюється ціновими або маркетинговими ризиками (недостатня оцінка ризику в частині ємності товарного ринку, кон'юнктури товару на внутрішньому та зовнішньому ринках; коливання курсу долара; диспаритету цін, що полягає у порушенні співвідношення ціни між товарами сільськогосподарського та виробничого призначення, яке не відповідає дійсному співвідношенню витрат суспільно-необхідної праці; обсягу імпорту-експорту та ін.).

Повільні темпи інтенсифікації виробництва зернових в Україні обумовлені дією технологічного, фінансового ризиків (одержання кредитів та відсутність фінансової можливості їх повернення та сплати відсотків, порушення зобов'язань контрагентів, недоодержання прибутку внаслідок об'єктивних та суб'єктивних причин та ін.), а також ризиком людського фактору (недостатня кваліфікація робітників).

Отже, нагальною потребою для учасників і, насамперед, товаровиробників зернового ринку України постає всебічна підтримка держави шляхом удосконалення її регулюючої та контролюючої функцій, впровадження та реалізація нових бюджетних програм щодо підтримки та розвитку галузі зерновиробництва та зернопереробки, створення сприятливих умов для вітчизняних товаровиробників шляхом надання пільг при експорті-імпорті зернових.

За таких обставин особливої актуальності набуває сприяння державою формуванню та поширенню кластерної форми організації економіки в зернопереробній галузі. При кластерній формі організації економіки основна увага приділяється економічним відносинам окремих груп підприємств середнього та малого бізнесу суміжних галузей економіки, що пов'язані між собою географічною близькістю або/та участю у різних циклах виробництва однорідних видів продукції. Крім того, кластеризація зернової галузі сприятиме збільшенню конкурентоспроможності продуктів зернової галузі на внутрішньому та зовнішніх ринках, підвищенню інвестиційної привабливості, а також диверсифікації економіки, у тому числі за рахунок розподілу господарських ризиків між підприємствами, що входять до складу кластерів. Такі переваги кластерної економіки особливо привабливі з позицій їх застосування в сучасних умовах господарювання в зернової галузі України.

Висновки. Таким чином, визначення основних проблемних питань та ризиків зернового ринку України створює передумови для розробки заходів, спрямованих на попередження та усунення негативної дії факторів ризику на кон'юнктуру зернового ринку України, а також посилення ролі держави в забезпеченні сталого розвитку зернової та зернопереробної галузі України.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку механізму адаптації підприємств зернового та зернопереробного комплексу України в умовах негативної дії факторів ризику.

Література

1. Економіка сільського господарства : навч. посібник / В. К. Збарський, В. І. Мацибора, А. А. Чалий [та ін.] ; за ред. В. К. Збарського і В. І. Мацибори. – К. : Каравела, 2009. – 264 с.
2. Чмирь С. М. Формування та розвиток зернового ринку України : монографія / С. М. Чмирь. – К. : Аграрна наука, 2007. – 376 с.

3. Офіційний сайт ZERNOua.info [Електронний ресурс]: Рослинництво в Україні та світі. Ціни та аналітика. – Режим доступу: <http://www.zernoua.info/index.php?action=prices&categoryid=7&archive=&p=1>.

4. Петров В. М. Інноваційні пріоритети технічної політики в АПК / В. М. Петров // Економіка АПК. – 2005. - № 7. – С. 11–17.

5. Калинчик Н. В. Направлення стабільного розвитку зернового хазяйства України : монографія / Н. В. Калинчик, И. Н. Алексеенко. – К. : ННЦ ИАЭ, 2012. – 250 с.

References

1. Ekonomika sil's'koho hospodarstva : navch. posibnyk / V. K. Zbars'kyu, V. I. Matsybora, A. A. Chalyu [ta in.] ; za red. V. K. Zbars'koho i V. I. Matsybory. – K. : Karavela, 2009. – 264 s.

2. Chmyr' S. M. Formuvannya ta rozvytok zernovoho rynku Ukrainy : monohrafiya / S. M. Chmyr'. – K. : Ahrarna nauka, 2007. – 376 s.

3. Ofitsiyynyuy sayt ZERNOua.info [Elektronnyy resurs]: Roslynnnytstvo v Ukraini ta sviti. Tsiny ta analytika. – Rezhym dostupu: <http://www.zernoua.info/index.php?action=prices&categoryid=7&archive=&p=1>

4. Petrov V. M. Innovatsiyini priorytety tekhnichnoyi polityky v APK / V. M. Petrov // Ekonomika APK. – 2005. – № 7. – С. 11–17.

5. Kalynchuk N. V. Napravlenyya stablyl'noho rozvytyya zernovoho khazyaystva Ukrainy : monohrafiyya / N. V. Kalynchuk, Y. N. Alekseenko. – K. : NNTs YAЭ, 2012. – 250 s.

Надіслана/Written: 20.05.2013 р.

Надійшла/Received: 23.05.2013

Рецензент: д.е.н., проф. Т. В. Калінеску